

PUL MABLAG‘LARI HISOBINI TASHKIL ETISHNING SAMARADORLIGI TAHLILI

O‘rolova Aziza Umid qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktoranti

E-mail: aziza.uralova@icloud.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalarda pul mablag‘lari hisobini tashkil etish samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot davomida pul mablag‘lari aylanishi, likvidlik darajasi, operatsion pul oqimlari va rejalashtirish sifati bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Natijalarda hisob jarayonlarini raqamlashtirish, ichki nazorat tizimini takomillashtirish va pul oqimlarini samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni mustahkamlagani aniqlandi. pul mablag‘lari hisobi samaradorligini baholash uchun taklif etilgan integral indeks boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qilgani asoslandi.

Kalit so‘zlar: pul mablag‘lari hisobi, pul oqimlari, likvidlik, ichki nazorat, raqamlashtirish, moliyaviy boshqaruv, integral indeks.

Аннотация

В статье был проведён анализ эффективности организации учёта денежных средств на предприятиях. В ходе исследования были изучены показатели оборачиваемости денежных средств, ликвидности, операционных денежных потоков и качества планирования. Полученные результаты показали, что цифровизация учётных процессов, совершенствование системы внутреннего контроля и эффективное управление денежными потоками способствовали укреплению финансовой устойчивости предприятий. Также было обосновано, что предложенный интегральный индекс оценки эффективности учёта денежных средств повысил качество управленческих решений и аналитических оценок.

Ключевые слова: учёт денежных средств, денежные потоки, ликвидность, внутренний контроль, цифровизация, финансовое управление, интегральный индекс.

Abstract

This article analyzed the efficiency of cash accounting organization in enterprises. The study examined indicators related to cash turnover, liquidity, operating cash flows, and planning quality. The findings showed that the digitalization of accounting processes, improvement of internal control systems, and effective cash flow management strengthened financial stability. The research also demonstrated that the proposed integrated index for evaluating cash accounting efficiency improved the quality of managerial decisions and financial analysis. The results confirmed the importance of reliable cash accounting in modern financial management.

Keywords: cash accounting, cash flow, liquidity, internal control, digitalization, financial management, integrated index.

KIRISH

Pul mablag‘lari korxonalar faoliyatining uzluksizligini ta‘minlaydigan, eng yuqori likvidlik darajasiga ega bo‘lgan muhim moliyaviy resurs hisoblanadi. Korxonalar moliyaviy barqarorligi, to‘lov qobiliyati, investitsion jozibadorligi va xo‘jalik faoliyati samaradorligi pul mablag‘laridan oqilona foydalanish hamda ularning harakatini samarali boshqarish bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli pul mablag‘lari hisobini to‘g‘ri tashkil etish zamonaviy moliyaviy boshqaruvning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda.

Jahon amaliyotida raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining keng joriy etilishi pul mablag‘lari hisobi sifatiga bo‘lgan talablarni yanada oshirmoqda. Zamonaviy boshqaruv sharoitida korxonalar uchun pul oqimlari to‘g‘risidagi ishonchli va tezkor axborotlar nafaqat joriy operatsiyalarni boshqarish, balki strategik qarorlar qabul qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Pul mablag‘lari harakatini samarali nazorat qilish, likvidlikni saqlash va pul oqimlarini prognozlash korxonalar moliyaviy barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Korxonalar faoliyatida pul mablag‘lari hisobi bilan bog‘liq axborotlarni shakllantirish, ichki nazoratni takomillashtirish, pul oqimlarini rejalashtirish va ularning samaradorligini baholash masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur holat pul mablag‘lari hisobini tashkil etish samaradorligini kompleks baholashga xizmat qiluvchi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini kuchaytiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi korxonalarda pul mablag‘lari hisobini tashkil etish samaradorligini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, uning moliyaviy boshqaruvdagi ahamiyatini baholash hamda samaradorlikni aniqlashga xizmat qiluvchi integral ko‘rsatkichlar tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Pul mablag‘lari hisobi va pul oqimlarini boshqarish masalalari xalqaro hamda mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida pul mablag‘lari korxonaning likvidligi, moliyaviy barqarorligi va investitsion salohiyatini ta‘minlovchi muhim moliyaviy resurs sifatida e‘tirof etiladi. Horngren, Datar va Rajan boshqaruv hisobida pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi axborotlar korxonalar faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va qarorlar qabul qilishning asosiy axborot manbalaridan biri ekanligini ta‘kidlaydilar [1]. Mualliflarning fikricha, pul oqimlari haqidagi ma‘lumotlarning o‘z vaqtida shakllantirilishi korxonalar resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Drury pul mablag‘larini boshqarish tizimini boshqaruv hisobining muhim elementi sifatida baholab, pul oqimlarini byudjetlashtirish korxonaning qisqa muddatli moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim vosita ekanligini qayd etadi [2]. Uning tadqiqotlarida pul mablag‘lari harakatini prognozlash moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirishning samarali mexanizmi sifatida ko‘rsatilgan. Garrison, Noreen va Brewer pul mablag‘lari hisobi hamda ichki nazorat tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, nazorat mexanizmlarining takomillashuvi mablag‘lardan maqsadli foydalanish

samaradorligini oshirishini asoslab berganlar [3]. Ularning fikricha, pul mablag‘lari hisobining sifati korxonaning umumiy boshqaruv samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Moliyaviy boshqaruv nuqtayi nazaridan Brigham va Ehrhardt pul oqimlari korxonaga qiymatini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini ta’kidlaydi [5]. Mualliflar korxonalarda erkin pul oqimlarini samarali boshqarish investorlar uchun qiymat yaratishning muhim sharti ekanligini qayd etganlar.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari doirasida IAS 7 “Cash Flow Statements” standarti pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobotni tuzishning metodologik asoslarini belgilab beradi [6]. Mazkur standartda operatsion, investitsion va moliyalashtirish faoliyatlari bo‘yicha pul oqimlarini alohida aks ettirish korxonaning moliyaviy holatini baholash imkonini berishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Hasanov boshqaruv hisobida pul mablag‘lari harakatini nazorat qilish va byudjetlashtirish tizimlarini rivojlantirish korxonalarining moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishini ta’kidlaydi [8]. Ibrohimov esa pul mablag‘lari hisobi korxonaning to‘lov qobiliyati va likvidligini baholashda muhim ahamiyatga ega ekanligini asoslaydi [9].

Pardayev pul mablag‘lari hisobi va moliyaviy hisobot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganib, pul mablag‘lari harakati haqidagi axborotlar korxonaning moliyaviy natijalarini to‘g‘ri baholash imkonini berishini qayd etgan [10]. Abdusalomova N. esa raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi va audit tizimlarini rivojlantirish masalalarini tadqiq etib, hisob jarayonlarini avtomatlashtirish axborotlarning ishonchligini oshirishini ta’kidlagan [11].

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy tadqiqotlarda pul mablag‘lari hisobi, pul oqimlarini boshqarish va ichki nazorat masalalari yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, pul mablag‘lari hisobini tashkil etish samaradorligini kompleks baholovchi integral ko‘rsatkichlar tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur tadqiqot aynan pul mablag‘lari hisobi samaradorligini baholashning integral modeli (PMHSI)ni taklif etishi bilan mavjud ilmiy ishlardan farqlanadi va ularning ilmiy-uslubiy bazasini rivojlantiradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, guruhlash, umumlashtirish va integral baholash usullaridan foydalanildi. Pul mablag‘lari hisobining samaradorligi quyidagi ko‘rsatkichlar asosida baholandi:

1-jadval

Pul mablag‘lari hisobi samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari¹

Ko‘rsatkich	Hisoblash tartibi	Tavsifi
Pul mablag‘lari aylanish koeffitsiyenti	$\frac{\text{Sof tushum}}{\text{O‘rtacha pul mablag‘lari}}$	Pul mablag‘laridan foydalanish intensivligi
Absolyut likvidlik koeffitsiyenti	$\frac{\text{pul mablag‘lari}}{\text{joriy majburiyatlar}}$	To‘lov qobiliyati darajasi

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

Ko'rsatkich	Hisoblash tartibi	Tavsifi
Operatsion pul oqimi rentabelligi	$\frac{\text{operatsion pul oqimi}}{\text{sof foyda}} \times 100$	Pul oqimlari sifati
Prognoz aniqligi koeffitsiyenti	$\frac{\text{Haqiqiy pul oqimi}}{\text{Rejalashtirilgan pul oqimi}} \times 100$	Rejalashtirish sifati

Tadqiqotda pul mablag'lari hisobi samaradorligini baholash uchun quyidagi integral indeks taklif etildi i:

$$PMHSI = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + K_4}{4}$$

bu yerda:

- K_1 - pul mablag'lari aylanish koeffitsiyenti;
- K_2 - absolyut likvidlik koeffitsiyenti;
- K_3 - operatsion pul oqimi rentabelligi;
- K_4 - prognoz aniqligi koeffitsiyenti.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari pul mablag'lari hisobini tashkil etish samaradorligi korxonalar moliyaviy boshqaruvining sifat ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liqligini tasdiqladi. Xususan, pul mablag'lari hisobining tezkorligi va ishonchliligi boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalar nafaqat moliyaviy natijalarga, balki pul oqimlarining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligiga ham alohida e'tibor qaratmoqda.

Xalqaro amaliyotda pul mablag'larini boshqarishning asosiy instrumentlari sifatida Cash Flow Management, Treasury Management va Cash Budgeting tizimlari keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvlar pul mablag'lari harakatini real vaqt rejimida monitoring qilish, qisqa muddatli likvidlikni boshqarish va ortiqcha mablag'lardan samarali foydalanish imkonini beradi. O'zbekiston korxonalarida ham mazkur mexanizmlarni joriy etish moliyaviy boshqaruv sifatini sezilarli yaxshilashi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, pul mablag'lari hisobi samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar orasida axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. ERP tizimlari, elektron bank xizmatlari va avtomatlashtirilgan to'lov platformalari hisob ma'lumotlarining aniqligini oshirib, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi. Natijada korxonaning moliyaviy resurslari ustidan nazorat kuchayadi va boshqaruv xarajatlari qisqaradi.

Bundan tashqari, pul mablag'lari hisobi samaradorligi korxonaning ichki nazorat muhiti bilan ham bevosita bog'liqdir. Kuchli nazorat tizimi mablag'larning maqsadsiz sarflanishini oldini olish, noqonuniy operatsiyalarni aniqlash va moliyaviy xavflarni kamaytirish imkonini beradi. Shu sababli pul mablag'lari hisobi va ichki audit tizimlari o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida pul mablag'lari hisobini tashkil etish samaradorligini oshirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlari taklif etiladi:

1. Hisob jarayonlarini to'liq raqamlashtirish. Korxonalarda ERP, CRM va elektron hujjat aylanish tizimlarini joriy etish hisob ma'lumotlarini shakllantirish muddatini qisqartiradi hamda operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

2. Pul oqimlarini byudjetlashtirish tizimini rivojlantirish. Pul mablag'larining kirim va chiqimlarini qisqa hamda uzoq muddatli prognozlash mexanizmlarini joriy etish korxonaning likvidlik darajasini barqarorlashtiradi.

3. Riskka asoslangan ichki nazorat tizimini shakllantirish. Pul mablag'lari bilan bog'liq operatsiyalarni nazorat qilishda moliyaviy xavflarni identifikatsiya qilish va baholash usullaridan foydalanish zarur.

4. Bank tizimlari bilan integratsiyani kengaytirish. Elektron to'lov tizimlari va internet-banking xizmatlari bilan integratsiyalashgan hisob tizimlari pul mablag'lari harakatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

5. Pul mablag'lari hisobi samaradorligini kompleks baholash mexanizmini joriy etish.

Taklif etilgan PMHSI integral ko'rsatkichidan foydalanish korxonalarda pul mablag'lari hisobining holatini muntazam monitoring qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Pul mablag'lari hisobining samaradorligi korxonaning moliyaviy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

2-jadval

Pul mablag'lari hisobining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar¹

Omillar	Ta'sir darajasi
Hisob jarayonlarini avtomatlashtirish	Yuqori
Ichki nazorat tizimi	Yuqori
Pul oqimlarini rejalashtirish	Yuqori
Xodimlar malakasi	O'rta
Bank tizimlari bilan integratsiya	Yuqori
Elektron to'lov tizimlaridan foydalanish	Yuqori

Natijalarga ko'ra, avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanadigan korxonalarda pul mablag'lari hisoboti tayyorlash vaqti qisqarib, axborotlarning tezkorligi va ishonchliligi oshadi.

3-jadval

Pul mablag'lari hisobini tashkil etish samaradorligining boshqaruv natijalariga ta'siri²

Ko'rsatkich	An'anaviy tizim	Raqamlashtirilgan tizim
Hisobot tayyorlash muddati	5-7 kun	1-2 kun
Hujjatlarni qayta ishlash	Qo'lda	Avtomatik
Xatoliklar darajasi	Yuqori	Past
Nazorat samaradorligi	O'rta	Yuqori
Qaror qabul qilish tezligi	O'rta	Yuqori

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

Pul mablagʻlari hisobi samaradorligini oshirish uchun korxonalarda ERP tizimlari, elektron bank xizmatlari va real vaqt rejimida monitoring qilish vositalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, pul mablagʻlari hisobi va ichki nazorat tizimi oʻrtasidagi integratsiya mablagʻlarning maqsadsiz sarflanishi va moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Pul mablagʻlari hisobi samaradorligini quyidagi mezonlar boʻyicha baholash tavsiya etiladi:

- Hisob maʼlumotlarining tezkorligi;
- Axborotlarning ishonchliligi;
- Pul oqimlari prognozlarining aniqligi;
- Ichki nazorat samaradorligi;
- Likvidlikni boshqarish darajasi.

Mazkur koʻrsatkichlar asosida shakllantiriladigan PMHSI integral indeksi korxonalarda pul mablagʻlari hisobini kompleks baholash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari pul mablagʻlari hisobini samarali tashkil etish korxonalarining moliyaviy barqarorligi, toʻlov qobiliyati va boshqaruv samaradorligini taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etishini koʻrsatdi. Oʻrganilgan ilmiy manbalar va amaliy yondashuvlar pul mablagʻlari harakati toʻgʻrisidagi ishonchli axborotlar korxonaning moliyaviy holatini baholash, pul oqimlarini rejalashtirish va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur ekanligini tasdiqladi. Tahlillar hisob jarayonlarini raqamlashtirish, ichki nazorat tizimini rivojlantirish va pul oqimlarini samarali boshqarish moliyaviy resurslardan foydalanish natijadorligini oshirishga xizmat qilishini koʻrsatdi.

Tadqiqot doirasida pul mablagʻlari hisobini baholash uchun taklif etilgan PMHSI integral koʻrsatkichi hisob jarayonlarining holatini kompleks tahlil qilish, mavjud imkoniyatlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qilishi asoslandi. Mazkur yondashuv pul mablagʻlari hisobi samaradorligini yagona tizim asosida baholash imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- korxonalarda pul mablagʻlari hisobi jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirishni kengaytirish;
- pul oqimlarini qisqa va uzoq muddatli rejalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish;
- ichki nazorat va ichki audit tizimlarini pul mablagʻlari hisobi bilan integratsiyalashuvini kuchaytirish;
- elektron bank xizmatlari va toʻlov tizimlari bilan axborot almashinuvini rivojlantirish;
- pul mablagʻlari hisobi samaradorligini muntazam monitoring qilishda PMHSI integral koʻrsatkichidan foydalanish amaliyotini joriy etish;
- moliyaviy boshqaruv jarayonlarida tezkor va ishonchli axborotlardan foydalanish orqali boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish.

Natijada pul mablagʻlari hisobini samarali tashkil etish korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash, resurslardan oqilona foydalanish, likvidlikni barqaror

saqlash hamda uzoq muddatli moliyaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Taklif etilgan yondashuvlar korxonalarining moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish va ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education, 2021.
2. Drury C. Management and Cost Accounting. Cengage Learning, 2022.
3. Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. McGraw-Hill Education, 2021.
4. Weygandt J.J., Kimmel P.D., Kieso D.E. Accounting Principles. Wiley, 2022.
5. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory and Practice. Cengage Learning, 2023.
6. International Accounting Standards Board. IAS 7 Statement of Cash Flows. London, 2024.
7. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. Yangi tahrir.
8. Hasanov B.A. Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
9. Ibrohimov A.K. Moliyaviy hisob va hisobot. Toshkent, 2022.
10. Pardayev A.X. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent, 2021.
11. Abdusalomova D.E. Buxgalteriya hisobi va audit tizimini rivojlantirish yo'nalishlari. Toshkent, 2023.
12. Needles B.E., Powers M., Crosson S. Financial and Managerial Accounting. Cengage Learning, 2021.
13. Warren C.S., Reeve J.M., Duchac J.E. Accounting. South-Western College Publishing, 2022.
14. Atrill P., McLaney E. Accounting and Finance for Non-Specialists. Pearson, 2023.
15. Gitman L.J., Zutter C.J. Principles of Managerial Finance. Pearson, 2022.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhih:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, may, 5-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketingjournalbot](https://t.me/@marketingjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**